

Problemi i teškoće u tom kretanju, u procesima i praksi preobražaja, nisu niti teorijski, niti praktično smatrani rezultatom i posledicom poretka koji se uspostavlja, poretka samoupravljačke demokratije; naprotiv, uspostavljanje i jačanje stvarnih osnova tog poretka, političkih osnova demokratije udruženog rada, sagledavaju se u suprotstavljanju i prevazilaženju takvih teškoća i problema, u praktičnom savladavanju izraženih poremećaja i deklinacija.

Najzad, politička nadgradnja i delatnost u društvu samoupravljača, i teorijski i u zbilji, predstavljaju za nauku samo sredstvo društvenog preobražaja, ne i sam društveni preobražaj.

Na fonu takvog određenja, marksistički orijentisana politička nauka nalazi stvarnog nosioca društvenog kretanja i subjektiviziranja istorijske snage preobražaja — slobodno udruženog radnika. Ne nalazi ga još uvek celovitog, nego okrnjenog, ne nalazi ga u totalitetu njegovog istorijskog određenja, u društvu in toto. Ali ga nalazi samo u njegovom prototipnom obliku, u temeljnoj tendenciji stvaranja i razvoja. Taj susret nauke i istorijskog subjekta otvara nove puteve saznanja zakonitosti obezbeđenja. Predmetno, u pitanju je izučavanje čoveka ne kao pojedinca izolovanog, formalno slobodnog i jednakog, pojedinca samo s mogućnostima spoja svog stvarnog i političkog položaja, ne kao političkog Robinsona moderne epohe, kao nosioca određenog broja socijalnih atributa i varijabla. U pitanju je izučavanje čoveka u totalitetu njegovih društvenih veza, determinanti, odnosa, određenih stepenom i procesom udruživanja njegovog rada.

Metodološki, politička nauka je ipak nedovoljno pratila svoja idejno-teorijska određenja. U konstituciji naše političke nauke, metodologija je, kada se govori i profesionalno i idejno, nedovoljno razvila odgovarajuću aparaturu procesa saznanja.

Kao da nije bilo dovoljno svesti o tome da je svaka metodologija i sastavni deo teorijskog sistema. Zapravo, da je svaka metodologija nekontrolisana od teorije — ideologija. Bez te veze i kontrole, metodologija je postajala ideologija, izraz svesti onog od koga je pozajmljena, ili onog koji se profesionalnom nadmoći nameće.

Metodologija u nas, bez obzira na to da li je nazivamo posebnom naukom, ili postupkom saznanja, ili tehnikom istraživanja stvarnog života, još uvek je idejno obremenjena i kroz svoje filtere propušta ideologizirana saznanja, najčešće, tuđa suštini samoupravnog odnosa.

Kao da postoji i nameće se izvesni identitet profesionalizma i metodologije, zatim metodologije i teorije, pa teorije i nauke, i, najzad, nauke i najobjektivnije svesti o stvarnom životu. Ali, u isto vreme, kao da postoji i jaz između teorije i metodologije, protivrečnost između sadržaja i načina saznanja.

Na mnogim primerima, istraživačkim ili teorijskim, može se pokazati da je taj raskorak zapravo rezultat slabosti i neprofesionalizma u različitim segmentima koji se bave političkom naukom. To nisu principijski problemi političke nauke, već problemi nenaučnog tretiranja politike.

Oni se javljaju i u strukturi opšteg metodološkog pristupa, i u selekciji posebnih politoloških metoda, i u njihovoj primeni; ima ih i u određenju izvora saznanja, i u utvrđivanju jedinica i procesa posmatranja; tih slabosti nisu lišeni niti uzorkovanje, niti elaboriranje i čitanje podataka, niti njihova analiza i interpretacija. Ponekad i neretko, kompjuterizacija podataka, po sebi i bez kontrole, znači ideologizirano saznanje.

Ovo svakako nije pleođaje protiv metodologije, a često je to u praksi bilo. Ovo je poziv za metodologiju.

NOVE KNJIGE

DEZMOND MORIS: »OTKRIVANJE ČOVEKA«,
Izdavački zavod »Jugoslavija«, Beograd, 1979.
Piše: Jelena Stakić

Dve godine pošto se pojavila na engleskom, knjiga *Man-watching*, poznatog britanskog multidisciplinarno orijentisanog naučnika Dezmonda Morisa, objavljena je i u prevodu na naš jezik. Za ovu, za naše prilike neobičajenu ažurnost, treba da zahvalimo prevodiocu Aleksandru Saši Petroviću i izdavaču. Da je i u poslovnom smislu povučen dobar potez, svedoči činjenica da je knjiga *Otkrivanje čoveka kroz gestove i ponašanje* (kao glasi naslov prevoda na naš jezik), uprkos visokoj ceni, doživela za vrlo kratko vreme i drugo izdanje.

Dezmond Moris, koji je na Oksfordskom univerzitetu stekao zvanje doktora filozofije, istakao se najpre kao zoolog. Proučavajući ponašanje životinja, Moris je sve više počeo da se zanima za ponašanje ljudi. Godine 1967. objavio je svoje čuveno naučno delo, koje će nedugo zatim postati svetski bestseler, *Goli majmun*.

Otkrivanje čoveka je knjiga kojom se Dezmond Moris, sledeći sopstvena interesovanja, uključuje u sve izraženija nastojanja naučnika, socijalnih psihologa u prvom redu, da istraže takozvano neverbalno komuniciranje. Ovaj oblik komuniciranja nam je svima dobro poznat iz svakidašnjeg života: to su oni namerni, i još češće nenamerni, gestovi drugih koje s većom ili manjom sigurnošću prevodimo kao znake dopadanja ili odbojnosti, pristanka ili izbegavanja, slaganja ili neslaganja, stresa, opuštenosti i tako dalje. To je, isto tako, ono međuljudsko obraćanje koje se, umesto rečima, obavlja izrazima lica, načinom gledanja, pokretima ruku i tela, međusobnom udaljenošću... I »neverbalnih komunikacija« često se može saznati nešto o onim osećanjima ili shvatanjima aktera koje on može biti i ne bi želeo da saopšti, kao što i primalac »neverbalne poruke« može pretrpeti neke uticaje kojih u prvi mah verovatno i neće biti svestan.

No, dok socijalni psiholozi nastoje da ovu vrstu komunikacija sistematski prouče pod kontrolisanim uslovima i uvrste je u neke teorijske okvire, Dezmond Moris polazi od jednog gotovog teorijskog okvira, različite oblike čovekovih gestova i ponašanja posmatra tamo gde su se i dogodili, tako da mu, na kraju, ostaje još samo da ih opiše. Na izgled krajnje jednostavno, ali samo na izgled. Jer, da bi se sačinio ovaj iscrpni, bogati, ilustrovani, zanimljivi i nadasve poučni katalog čovekovih telesnih radnji, bilo je neophodno da se Morisovoj zainteresovanosti za čoveka kao životinjsku vrstu (u nepežorativnom značenju reči) pridruži njegovog ogromno iskustvo terenskog posmatrača, poznavanje čovekove evolucije, smisao za sistematizaciju i ne mala obdarenost za tečno, jezgrovito kazivanje i duhovito imenovanje. U ovom poslednjem, autor je u prevodiocu Aleksandru Saši Petroviću dobio izvrstan saradnika.

Teorijski okvir od kojeg Moris polazi je biološki. *Homo sapiens*, veli autor u uvodu, predstavlja jednu vrstu primata, biološki fenomen kojim vladaju biološki zakoni, kao kod svih drugih vrsta. Ljudska priroda nije ništa više nego jedan poseban vid životinjske prirode. Stoga u gledanju na ljude kao na životinje i nema ničeg uvredljivog.

Gledati ljude na način Dezmonda Morisa znači uočavanje i razumevanje izvesnog broja jednostavnih koncepata, od kojih svaki govori o posebnoj vrsti ponašanja, ili posebnom načinu na koji se to ponašanje razvija ili menja. »Poznavanje tih koncepata omogućuje nam da mnogo jasnije razaberemo izvesne obrasce ponašanja kad se s njima ponovo suočimo, a posmatrača osposobljava da prodre ispod površine onoga što se događa u ljudskim susretima i pri njihovom uzajamnom dejstvu«, objašnjava autor.

Njegova knjiga ima za cilj da prikaže te »jednostavne koncepte«. Ona govori o akcijama, delanju, o tome kako radnje postaju gestovi i kako gestovi prenose poruke. Dezmond Moris je strogo poveo računa o tome da prikaže gestove i ponašanja svojstvena čoveku kao pripadniku date životinjske vrste, a ne pripadniku određene društveno-istorijske sredine. O tom njegovom nastojanju najbolje svedoče fotografije; na njima su prikazani ljudi svih uzrasta, svih boja kože, bogati i siromašni, čuveni i anonimni, podjednako. Tamo gde su pojedine radnje izrazitije zastupljene u nekoj sredini, ili uslovljene njome, Moris ne propušta da to naglasi, trudeći se da čitaocu omogući da izbegne nesporazume s ljudima iz sredina različitih od njegove.

Na kraju, dve zamerke. Manja: na pojedinim mestima učinilo nam se da je Morisova katalogizacija čovekovih radnji malo isforsirana. Veća: Morisova tumačenja nastanka i smisla pojedinih radnji zanimljiva su, duhovita, često dokumentovana, ali često i samo verovatna, a ne i pouzdano dokazana. Fascinantnost objašnjenja tu i tamo zasenjuje činjenicu da su po sredi pretpostavke — privlačne, teorijski utemeljene, plauzibilne, ali ipak samo pretpostavke.

PRVOSLAV RALIĆ: »NOVE LJUDSKE POTREBE I REVOLUCIJA«,
»Gradina« i »Jedinstvo«, 1978.
Piše: Nikola Poplašen

Iako u radovima Karla Marksa ne postoji uobličena, sistematski izvedena teorija potreba, očigledno je da on realizaciju autentičnih ljudskih potreba smatra uslovom i načinom realizacije prirodno-ljudske suštine čoveka, sadržajem i smislom revolucije. S obzirom na karakter savremenog načina reprodukcije kapitala (manipulisanje potrebama, njihova krivost, artifičijelnost, integrisanost u cirkulus profiteurskog organizovanja proizvodnje), ova problematika još više dobija na značaju i aktuelnosti. U marksističkoj literaturi, koliko nam je poznato, postoji samo jedan sveobuhvatan pokušaj (dosta uspešan) razvijanja teorije potreba s obzirom na Marksovo mišljenje revolucije (radi se o knjizi: Agnes Heller, *Marksova teorija potreba*; od 1971. do 1975. godine ova knjiga je štampana na italijanskom, nemačkom, francuskom i engleskom jezičkom području; deo je preveden u časopisu *Markszam u svetu*, br. 11/75), i nekoliko

nepotpunih iz pera jugoslovenskih teoretičara. Jedno od nastojanja (koje, na žalost, ne respektuje navedenu studiju A. Hella) da se »sistematizacija« mišljenja potreba da »bar jedan od mogućih priloga« predstavlja knjiga Prvoslava Ralića.

Prvi deo knjige (»Kako je moguća marksistička teorija potreba«) teorijski izvor celovitog promišljanja potreba nalazi u filozofsko-antropološkoj tradiciji uopšte, odnosno Hegelovoj filozofiji kao sumi i najcelovitijem izrazu te tradicije. Autoru je, nadalje, stalo da pokaže kako je dinamika razvoja proizvodnih snaga neposredan uslov-uzrok dinamike potreba, te iz tog ugla eksponira kapitalističku univerzalizaciju sveta potreba — proizvodnju »novih potreba«, ali kao funkciju profilerskog privredivanja i cirkulacije kapitala. Što se tiče Marks-Engelsovog doprinosa utemeljenju teorije potreba, Ralić (ispravno) drži da se radi o dimenziji revolucionarne teorije, te niz neposrednih refleksija klasika marksizma o potrebama dovodi u vezu s njihovim mišljenjem revolucije. Međutim, i pored relativno obimnog citiranja, autor ne uspeva da sistematizuje Marks-Engelsovo reflektiranje potreba, što ga je onemogućilo u postularanju logički kontinuirane eksplikativne linije (to je, ujedno, osnovni nedostatak prvog dela knjige) i osujetilo u koherentnom razvijanju vlastitog gledišta.

Drugi deo (»Promene u načinu proizvodnje i proizvodnim odnosima i ljudske potrebe« — nije jasno zašto autor, već u naslovu, »način proizvodnje« i »proizvodne odnose« veže kopulom »i«; kao da drži da prvo ne implicira drugo) tangira protivrečan karakter modernih proizvodnih snaga (u aspektu naučno-tehnološke revolucije), imajući u vidu potencijalno prisutan klasno-oslobodilački karakter novih potreba, i, na drugoj strani, aktualno perpetuiranje veštačkih, neautentičnih potreba, ili čak, na drugom polu, nezadovoljenje elementarnih potreba — siromaštvo, glad i bolest. U strategijskom primeravanju proizvodnih snaga ka *proizvodnji za potrebe*, autor ističe nekoliko elemenata: nužno je »razvijati onaj optimalni društveni odnos u kojem se ljudski i materijalni činioči proizvodnje tako međusobno podstiču da rezultat toga biva razvoj novih ljudskih potreba«; nužno je razviti *praktičnu svest* »da su potrebe proizvođača merilo napretka proizvodnih snaga«; aplikaciji rezultata naučno-tehnološke revolucije moraju se pretpostaviti potrebe proizvođača — marksizam, naime (zajedno s pojedinim naukama), mora isforsirati takav sistem vrednosti koji bi podsticao stvaralaštvo i zadovoljstvo u radu; sve ovo bi moralo rezultirati identifikacijom potreba pojedinca i potreba društva, što je već sadržaj komunizma i opšti uslov proizvodnje i raspodele »prema potrebama« (str. 65—66). Autor se dosta zadržava na prikazu karaktera novih proizvodnih snaga (interpretirani su, pored ostalih, stavovi R. Rihte, A. Gorza, M. Pečujlića i Z. Vidakovića) i kapitalističkom mehanizmu »robotizovanja« čoveka, te opštoj dehumanizaciji i »nivelaciji« potreba u »masovnom društvu«, »društvu obilja« (predočeni su elementarni stavovi E. Froma, H. Markuzea i E. Morena). Pored toga, autor piše o ekološkoj i futurološkoj problematici u onoj dimenziji u kojoj postaju okosnica i prostor u kojem se odvija savremena klasna borba.

Treći deo (»Izazov novih ljudskih potreba«) počinje ukazivanjem na bestijalne poteze kapitala (visokorazvijenih zemalja) kojima se zemlje »trećeg sveta« sistematski nastoje držati u podređenom položaju, bez mogućnosti zadovoljenja egzistencijalnih potreba. U tom kontekstu autor vidi i šansu revolucije: »Stvarno stanje egzistencijalnih potreba u ovim zemljama bitno danas utiče na rađanje nove svesti o realnim putevima oslobodjenja dve trećine naroda sveta. To je jedna nova oslobodilačka energija koja, u mnogim aspektima, nadilazi već umornu zapadnu misao o slobodi, umornu zbog zakupa na koji je pristala gajeći panevropsku ili panameričku ideju« (str. 120).

U četvrtom delu (»Razvoj marksističke teorije revolucije sa stanovišta novih potreba« — ovde je autor učinio nepotrebnu inverziju: prvo, već je utvrdio da se »nove potrebe« moraju misliti sa stanovišta revolucije, »iz revolucije same« — str. 56, što je ispravno — i drugo, stanovište revolucije već implicira-anticipira »nove potrebe« kao put i način humanizacije čoveka i društva; u obrnutom slučaju, kao ovde, revolucijom se već manipuliše u vidu »kategorije« ili »koncepta«, čime ona gubi epohalno značenje i smisao) Ralić insistira na »neophodnosti konceptualnog proširenja marksističke teorije revolucije« teorijom potreba, čime bi revolucionarna praksa dobila na svojoj punoći, a radnički pokret na efikasnosti, delotvornosti svog političkog i strategijskog nastupanja.

U celini, knjiga uglavnom predstavlja »građu«, »materijal« za teoriju potreba, što bi trebalo da sledi nakon propitivanja ponuđenih elemenata. Predočene su, naime, pretpostavke teorije potreba, a samim *mišljenjem potreba* dovedene su u vezu (uglavnom) tako što se konstatuje njihova »važnost«, »značaj«, bez organskog vezivanja mišljenja potreba i mišljenja revolucije.

Već u *Uvodu* Ralić konstatuje: »Bitno ograničenje i upravo prava mogućnost ovog rukopisa jeste nepostojanje razvijenije marksističke teorije potreba« (str. 14). Na žalost, moramo konstatovati i nakon ovog rukopisa »prava mogućnost« nije situirana — njime nije uspostavljena »razvijenija marksistička teorija potreba«; rukopis ove knjige je nekonzistentna ilustracija značaja teorije potreba, što, ipak, može biti (bledi) doprinos nekom drugom pokušaju koji bi da prevaziđe »bitno ograničenje«.

POVIJEST KNJIŽEVNIH TEORIJA
(Priredivač Miroslav Beker),
Sveučilišna naklada »Liber«, Zagreb, 1979.
Piše: Boško Tomašević

Biće književnoteorijskog iskustva, njegov smisao i razlog postojanja, možemo da odredimo kao generalizirajuće osvetljavanje povesnog prisustva književne prakse, što ga ova, na bitan način umetnosti književnosti i sredstvima izražavanja koja su joj specifična, osvetljava kroz proces otkrivanja beskonačne celine (das Umgreifende) sveta i ljudske sudbine. Idući dalje, u istoj ravni paradigme, *povest književnih teorija* bila bi, dakle, povest ovejane suštine književnog iskustva i prakse u smislu dijahronijskom, kojoj je svrha da, u sukcesiji vremena i mesta, raskrije i definiše sredstva, ulogu i bitne ciljeve književnosti same. *Povesnost* (dijahronija) književnoteorijskog jedna je od njenih bitnih odrednica. Stoga, ukoliko umetnost, u ovom slučaju književnost, »zasniva«, kao što kaže Martin Hajdeger, »ono što traje«, onda povest književnih teorija razotkriva, na način teorije, *povesnost* »onoga što traje«, u oblasti književnosti, odnosno istoriju teorije njenog praksa.

Činjenica da praksis književnosti može da ustanovljava teoriju, i obratno, a ona (teorija) da tumači i rekonstruiše (a poneki put a priori i da zasniva i propisuje) *bit* toga praksa, kako se ovaj ukazuje njegovim misliocima (teoretičarima) u horizontu savremenosti, često postaje vidokrug razmatranja *povesničara* književnih teorija. Upravo takav jedan vidokrug — u koncepciji tumačenja nov, a u pristupu višestruko složenoj materiji naučno i metodološki visoko opravdan — obelodanio se ovih dana kod nas knjigom *Povijest književnih teorija*, čiji je priredivač zagrebački profesor Miroslav Beker, a izdavač, u nas sve poznatiji i prisutniji, Sveučilišna naklada »Liber«.

Šta čini sadržaj ove knjige, kakva je njena formalna struktura?

Povijest književnih teorija izlaže na ravni dijahronije, što je temeljno metodološko odredište priredivača Bekera, istoriju književnih teorija od antike do kraja XIX veka; preciznije: od Aristotela, Horacija i Longina, preko njihovih renesansnih i klasicističkih tumača — Kastelvetra, Franje Petrića, Korneja, Boalca, Pupa, Lesinga, S. Džonsona, Šilera, do književnih teorija romantizma, realizma i naturalizma, čiji su predstavnici A. V. Šlegel, Novalis, Žan Paul, V. Vordsvort, S. T. Kolridž, Šeli, Igo, Sent-Bev, Hipolit Ten, Bjelinski, M. Arnold i Zola. U formalnom pogledu, knjiga je podeljena na tri dela: *Književne teorije u antici, Renesansa i klasicizam, i Romantizam i kasnije*. Svaki deo sadrži koristan i iscrpan uvod u određeno razdoblje književnoteorijske misli, koje je dao priredivač, dok sadržaj pomenutih delova knjige čini maestralan izbor fundamentalnih književnoteorijskih tekstova, od antike do realizma i naturalizma, prapraćenih Bekerovim bibliografskim opaskama, objašnjenjima uz tekst i beleškama, to jest svom onom nužnom naučnom aparaturom koja knjigu ovakve provenijencije nikako ne udaljava od čitaoca, nego je, naprotiv, čini prihvatljivijom i razumljivijom, a u naučnom pogledu još sadržajnijom i kompletnijom.

Smatramo da bi za ovu priliku bilo korisno poimence navesti tekstove koji su ušli u sastav ove knjige. To nam se čini razumljivim jer ujedno označava i naš stav (ukoliko bismo pomenuti izbor označili kao kvintesencijalni, što on uistinu i jeste) prema celokupnoj materiji evropske književnoteorijske misli. Evo, dakle, naslova tih tekstova: *Aristotel: o pjesničkom umijeću* (1—15. glava); *Kvint Horacije Falk: Epistole 3; Pizonima: O Pjesništvu; Longin: o uzvišenom; Lodoviko Kastelvetro: Prevedena i protumačena Aristotelova Poetika; Franja Petrić: Dekada u kojoj se diskutira o poetici; Pjer Kornej: Rasprava o trima jedinstvima; Nikola Baolo: Pjesničko umijeće (Treće pjevanje); Aleksandar Poup: Esej o kritici; G. E. Lesing: Hamburška dramaturgija* (14. i 30. pismo); *S. Džonson: Predgovor Šekspiru; F. Šiler: O estetskom odgoju čovjeka* (15. i 16. pismo); *A. V. Šlegel: 12. predavanje; O Šekspirovu »Romeu i Juliji«; Novalis (Fridrih fon Hardenberg): Fragmenti; Žan Paul: Skola estetike; V. Vordsvort: Predgovor Lirskim baladama; S. T. Kolridž: Biografija Literaria* (14. poglavlje); *Mašta: O poeziji i umjetnosti; P. B. Šeli: Odbrana poezije; V. Igo: Predgovor Kromvelu; Sent-Bev: Što je klasik; H. Ten: Povijest engleske književnosti; V. G. Bjelinski: Govor o kritici; M. Arnold: Proučavanje poezije; Emil Zola: Eksperimentalni roman*.

Rekli smo na početku ovog prikaza da priredivač knjige *Povijest književnih teorija* uz svako poglavlje daje iscrpan uvod, a pre prvog poglavlja i predgovor knjizi, iz kojega se, između ostalog, može dobiti jasan uvid u ono što Miroslav Beker podrazumeva pod pojmom povesti književne teorije. Dakle, predgovor i neki delovi uvoda u poglavlja sadrže i jednu teorijsku ravan u pristupu problemu povesti književnih teorija.

Šta, po našoj oceni, sačinjava, u bitnom smislu, ovu teorijsku ravan priredivača?

Značajan i duboko promišljen teorijski koncept kojeg nosi predgovor zasniva se najpre na uspostavljanju distinkcije između teorije književnosti i književne teorije. »Dok su književne teorije obično vezane uz određeno doba ili književni pravac (nače-